

Négyszáznegyvenöt éves a debreceni nyomdászat

HUSZÁR GÁL DEBRECENBEN

Timkó György

Huszár Gál megpróbáltatásban bővelkedő „vándornyomdászunk” volt a magyar nyomdászat megszületésének nehéz és dicsőséges első évtizedeiben. A vándornyomdászunk azért van idézőjelben, mert – eltérően a nyugati országokban dolgozó vándornyomdászoktól – Huszár Gál és a többi magyar vándornyomdász számára (V. Ecsedy Judittal szólva): „csak kényszerű megoldás volt a költözés. Helyesebb tehát olyan nyomdászokról beszélni, akik több munkahelyen működtek egymást követően.” Ilyen volt Huszár Gál is, akit a reformáció terjesztésének hite és vágya, belső meggyőződése készített az örökös „vándorlásra”.

Hogyan került Huszár Gál Debrecenbe, miért éppen ezt a várost választotta akkor tartózkodásának és működésének színhelyéül? A válaszáért Kassáig kell visszamennünk. 1560. március 20-án iktatták be a kassai lelkészi állásába. Ezt nem sokáig élvezhette, mert az egri katolikus püspök (Verancsics Antal) – királyi engedéllyel – október elején minden formáság nélkül elfogatta. Huszár Gál a börtönudvaron is rendszeresen prédikált, sőt papi tisztét is ellátta a vasrostélyos ablakon át. Ám amikor december 27-én a hírhedt egri börtönbe akarták vinni, a kassai hívek megkísérelték ezt megakadályozni. Nagy zúzvar keletkezett, és Huszár Gál ezt kihasználva, egy betört kályhán át elmenekült Debrecenbe. (Ez talán azért is sikerülhetett, mert – úgy hírlett – ebben Bornemisza Péter¹ is segítette.) De miért éppen oda?

Több homály van a kassai tartózkodását és a debreceni Melius Juhász Péterhez² való viszonyát

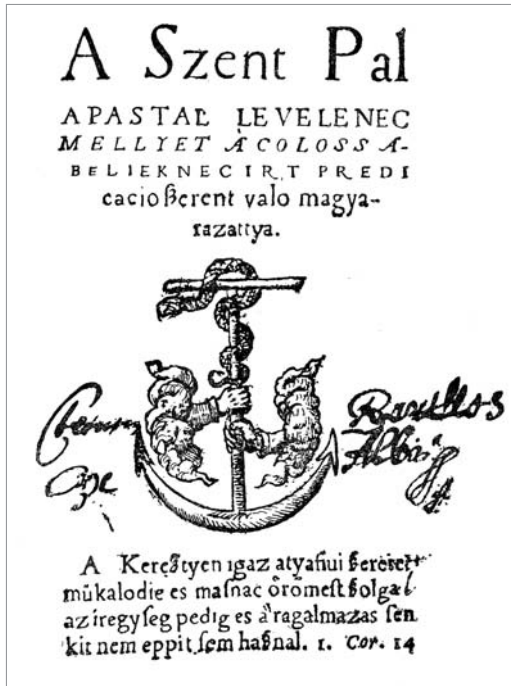
Debrecen, Alföldi Nyomda Huszár Gál szobra

illetően. Nem igazolható, de feltételezhető, hogy miután nyomdájának felszerelését Kassára vitte, ott üzembe is helyezte. Valószínűleg itt nyomtatta ki 1560-ban – Meliusnak ajánlva – „az isteni dicséreteket és psalmusokat”, az Óváron megkezdett protestáns énekeskönyvet, mellyel kassai

1 Bornemisza Péter 1535-ben született, és 1584-ben halt meg. Korának egyik legtehetségesebb frója; nagy hatású evangélikus prédikátor és püspök; a magyar protestantizmus kiemelkedő alakja; társadalomkritikus, énekszerző; prédikációs gyűjteményei alapján a régi magyar próza kimagasló képviselője. – A magyarországi reformáció lutheri ágát képviselte; szervezettel is szilárdította meg, és írásaival ő alapozta meg a magyar evangélikus egyházat. – Szentbeszédeinek és más hitbéli írásoknak terjesztésére nyomdát alapított. Ő is „vándornyomdász” volt: Sempte, Detrekő, Rárbók volt működésének helyei.

2 Melius Juhász Péter (1536–1572) a reformáció kálvini ágának képviselője; a magyar református egyház kiemelkedő alakja. Egyházi író, szenvedélyes hitvitázó, debreceni prédikátor, majd debreceni református püspök. Ő szilárdította meg a magyar református egyházat. Következtesen harcolt a reformáció radikálisabb irányzatai, különösen az unitáriusok ellen. Számos hitvitázó munkát, prédikációs kötetet adott ki. – Fiatalon, 36 éves korában halt meg.

híveit megörvendeztetni akarta. Meliusnak tett ajánlás nemcsak a könyv népszerűségét fokozta (hiszen Melius ekkor már a magyar reformáció vezéralakja volt), de kifejezte egyben a kettejük között kifejlődött kapcsolatot is. Ez a magyarázat arra, miért éppen Debrecenbe szökött, és talált ott menedéket.

1. ábra. Szent Pál levelének magyarázata

Az már nehezebben magyarázható, hogy kerülhetett Kassáról Debrecenbe Huszár Gál nyomdája. Szilády Áron írja: „Akik oly ügyesen tudták Huszár menekülését elősegíteni, hogy a legszigorúbb vizsgálat sem tudott rájuk legcsekélyebbet is bizonyítani, annak is szerét tudták ejteni, hogy a menekültnék nyomdáját is utána szállítsák.” Feltehetőleg ezt a nyomtató legénye végezte. – A debreceni Néplap 1954. október 13-ai számában Béres András, a Déri Múzeum munkatársa a következőképpen vélekedik: „1560 szilveszterén érkezett meg. 1561 tavaszán már megjelent sajtóján az első Debrecenben nyomtatott munka. A nyomdafelszerelés betűtípusa alapján ítélev ugyanaz, amelyet Magyaróváron is használt, s onnan magával vitt Kassára. Még a Kassáról való menekülésszerű eltávozása sem gátolta abban, hogy nyomdafelszerelését tovább szállítsa Deb-

recenbe. Nem lehetetlen ez, hiszen az egész sajtót el lehetett szállítani két öszvéren, egyiken a prést, másikon a betűszatyort. Egy lovasszekeren pedig e kettő mellett még a mester is elfért.”

Amikor Huszár Gál 1560 szilveszterén megérkezett Debrecenbe, átalakulóban volt a kálvinista debreceni egyház Melius Juhász Péter vezetésével, aki egyszerre harcolt a katolikusok, a lutheránusok és legfőbbképpen az unitáriusok ellen. A nyomtatott könyvek jelentőségét a hit terjesztésénél felismerte, ezért szívesen fogadta Huszárt. Az viszont nem egyértelmű, hogy Huszár nyomdájának melyik volt első debreceni terméke.

A Magyar életrajzi lexikonban (1967) olvasható, hogy Huszár Gál 1560-ban kinyomtatta *Isteni dicséretetek és psalmusok* [az énekeskönyv] című munkáját, de ez elveszett. De miután Huszár 1560 utolsó napján érkezett Debrecenbe, ez nem lehet igaz! Gulyás Pál ezzel kapcsolatban a következőket írta 1931-ben *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* című könyvében, hogy Huszár Gál debreceni működésénél „a teljesség okáért meg kell említenünk egy énekeskönyvet is, melyet állítólag ugyan csak Debrecenben állított elő. Példány nincs belőle s emlékét Szilvás-Újfalvi Imre *Keresztyeni enekék* c. munkájának (Debrecen, 1902) előszava őrízte meg. »Huszár Gál – úgymond – bocsátott ki isteni dicséreteket és psalmusokat, azok közül válogatottakat, melyek ez időben a jámbor atyafiakkal szöszöztettek, anno 1560...«” V. Ecsedy Judit *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézi-sajtó korában* című könyvében írja: „Rövid kassai tartózkodása alatt folytatta annak az Óvárótt megkezdett nagy jelentőségű protestáns énekeskönyvnek kinyomtatását, amelyből minden későbbi, ilyen jellegű, hazai református és evangélikus kiadvány ered mind a mai napig. Huszár Gál énekeskönyve több száz évi lappangás után csak az 1970-es évek óta ismeretes (egyetlen) példányban.” Tehát amiről Szilvás-Újfalvi Imre a *Keresztyeni enekék* munkájának előszavában írt, megkerült!

A szakírók (Gulyás Pál, Fitz József, Novák Iászló, Tevan Andor és mások) egyértelműen Melius Szent Pál apostol levelét tekintik az első debreceni nyomtatványnak. Azonban ők nem tudtak tudhattak arról, hogy majd az 1970-es években előkerül az a bizonyíték, mely V. Ecsedy Judit vélekedését támasztja alá.

Az említett Néplap bemutatja *A Szent Pál apostol levelei... címdalát*, a következő aláírással:

„A legelső debreceni nyomású könyv címlapja, 1561. Huszár Gál nyomása. Középen a bázeli Frobenius-nyomda jelvényének utánzata.³ (Az erdélyi múzeum könyvtárának unikuma.)

2. ábra. Krisztus közbenjárásáról való prédikációk

Gulyás Pál írja: „Annyi tény, hogy a magyaróvári nyomda betűivel 1561 május havában megjelenik az első debreceni nyomdatermék (kiemelés tőlem: T. Gy.), Melius Péter ottani lelkipásztornak *A Szent Pál Apastal levelenec mellyet a Colossabeliek nec irt predicacio fzerent valo magyarázattya*, címlapján a baseli Frobenius-cég mesterjegyének utánzatával (1. ábra). A nyolcadrétű kötet címlapján sem a megjelenés helye és éve, sem pedig a tipográfus neve nincs feltüntetve. Lehet, hogy ez adatok a kolofonba kerültek. Azonban a mű egyetlen reánk maradt példánya

csonka, a V ív 5. levelével megszakad. Melius e munkáját »à Döbrötzöni Tanátcznak« ajánlotta, amiből Csürös Ferenc joggal következtetett, »hogy a legelső debreceni nyomtatvány a debreceni városi tanács költségén, vagy legalább támogatásával jelent meg«. Az ajánlás kelte pünkösd (május) havának első napja, s a kötet bizonyára nem sokkal utóbb hagyta el a sajtót.”

Másképpen látja ezt V. Ecsedy Judit, mert a már említett könyvében a következőket olvashatjuk: „Huszár Gál Kassáról való menekülés után Debrecenben telepedett le, ahol befejezte [az Óváron kezdett protestáns] énekeskönyvének nyomását (1561) az Óvárról ismert betűivel és díszivel. Ez tekinthető az első debreceni nyomtatványnak (kiemelés tőlem: T. Gy.), melyet még abban az évben követett Melius Juhász Péter a Szent Pál apostol levelének magyarázata. Ez a református prédikáció az ajánlás kelte (1561) alapján Huszár Gál második debreceni nyomtatványa lehetett, és az első olyan, amelyen Debrecen mint nyomdahely is fel van tüntetve.” Vagyis V. Ecsedy Judit biztosra veszi azt, hogy a Szent Pál leveleinek magyarázatán szerepel Debrecen város neve. (Lehet, hogy a kolofonoldal is előkerült?)

Huszár Gál második könyve, melyet 1561-ben Debrecenben nyomtatott, Meliusnak egy másik műve: *A Christus közbe iarasarol valo predicaciocat* [A Krisztus közbenjárásáról való prédikációk], melyet a szerző „a magyar országi kereskedő és árrós nepek nec” ajánlott október 1-jén (2. ábra).

1561-ben Huszár Gál nyomdájából került ki Melius Juhász Péter *Az Aran Tamás hamis es eretnec tevelgesinek... meghamisítás* [Az Arany Tamás⁴ hamis és eretnek tévelygéseinek és egyéb sok tévelygéseknek, melyek mostan az elfordult fejű emberek között eláradának, meghamisítási] című hitvitázó munkája (3. ábra). Huszár Gál ezt a könyvet az enyingi Török Jánoshoz és Ferenchez, valamint a »debretzöni kereštyeni Atyafiakhoz« ajánlotta, és így írta alá: »Huszár Gal a Cassai Lelki pasztor. Exul«. Ez a 156 oldalas munka két hónap alatt készült el, és 1562 februárjában jelent meg. Bár az ajánlólevelében büszkén kijelenti, hogy „im en kinyomtattam”, de a nyoma-

3 Szabó Károly (1824–1890) bibliográfus Huszár Gál nyomdászjelvényét a következőképpen írta le. „Egy felül kereszttel ellátott horgony, melyet alul a horog felett két, egymással átellenben levő kéz szorít meg; a horgony pálcáján kígyó megy végig, s fejét a keresztről lehajtja; az egész pedig célzás a pusztán bujdosó Izrael rézkígyójára s a Megváltó keresztfájára, vagyis a Krisztus általi váltság munkájára.”

4 Arany Tamás Debrecenben az unitáriusok hittérítője volt, aki Szervét Mihály (Michel Servet) nézeteit vallotta-hirdette: következetesen egyistenhitet vallottak, elvetették a szentháromságot, ezért mind a kálvinisták, mint a lutheránusok olyan ellenségnek tekintették őket, mint a pápistákat. (Szervét miután nem vonta vissza a szentháromság-ellenes nézeteit, Kálvin Genfben máglyahalálra ítélte.)

tok azt mutatják, hogy a festékezés és nyomtatás nem éppen szépen sikerült. Ez Huszár második olyan könyve, melyen a már említett nyomdászjelvénye szerepel a címlapon.

Huszár Gál a „Dobrózóbe. M. D. LXII.” impreszummal ellátott *Catekismust* – melyet Kálvin nyomán Melius írt – 1562-ben nyomtatta ki, s ezt Németi Ferenc tokaji kapitánynak ajánlotta.

1562 nyarán jelenteti meg a *Confessio catholica* című művet, melynek közkeletű neve *Egervölgyi hitvallás*. Azonban ennek nyomtatását Huszár Gál csak elkezdte, de nem ő fejezte be, mert még ez év tavaszán távozott Debrecenből, és Komáromba ment.

3. ábra. Arany Tamás tevelgése

„Az 1562. évből származó debreceni nyomtatványok közül tehát nem mind készült Huszár Gál idejében, minthogy azonban nem vitte magával teljes felszerelését, így betűi egy része továbbra is felismerhető a debreceni nyomtatványokon” – írja V. Ecsedy Judit.

Az *Egervölgyi hitvallásra* érdemes még visszatérni, mert lehet, hogy ez volt az egyik ok, amiért Huszár Gál otthagyta Debrecen. Gulyás Pál erről így vélekedik: A *Confessio* szedését és nyomtatását minden bizonnyal Huszár Gál végezte. „Huszár a sürgetésnek engedve gyorsan és pontat-

lanul dolgozott, s Melius, akinek nyers és lobbánékony természete közismert, amikor a munkát kézhez kapta, bizonyára szabad folyást engedett nemtetszésének.

Szó szót követett, s Huszár érzékenységében mélyen sértve távozott Debrecenből.” Ennek előzménye: A *Confessióból* kétféle példány készült: egy az egervölgyiek, egy a debreceniek részére. Azonban mindkét kiadásban Melius és társainak az olvasóhoz intézett sorai olvashatók (latinul): »Talán csodálkozol, jámbor olvasó, amiért e munkácska mutatójához javításokat is csatoltunk, de ha megvizsgálod a mi munkánkat, helyeselni fogod, és nekünk megbocsátasz. Minthogy a törökök dühe a mi városunkra is rá-tört, és munkánkat akadályozta, minthogy továbbá a félelem mindenfelől szorongatott minket, s minthogy végül az egervölgyiek is egyre siettettek minket munkánk kiadásában, részben a könyvnyomtató gondatlansága és hanyagsága, részben pedig a javító restsége és járatlansága folytán (én magam távol lévén) megesett, hogy egyes betűk fölcserélődtek, szótagok és mondatok megromlottak. Lehetetlen, hogy hiba ne essék olyan műben, ahol a mesterekre a szellemi és testi munka annyi akadály nehezedik.” Ennek kinyomtatását Huszár Gál megtagadta. Így Melius vagy Huszár Gál tudta nélkül, vagy valamelyik nyomtató segéd által nyomatta ki, de kétségkívül, gyalázatosan rosszul sikerült az első ív, melyben az idézett szöveg olvasható. Bárhogy történt is, Huszár Gál elment Debrecenből.

Többen más okokat is találnak, miért hagyta ott Huszár Gál Debrecen. Egyik ilyen: Huszár belsőleg elkötelezett igehirdető, hittérítő volt, s ezt nem gyakorolhatta Debrecenben. Minden bizonnyal ezért is cserélte fel a nyomdászatot a lekipasztorkodással, amikor a veszélyeztetett Komáromba ment a biztonságos Debrecenből. A másik ok is ezzel függhet össze: Melius nem bízott Huszár Gálban, tartott attól, hogy nem Kálvin, hanem Luther nézeteit vallja, s ezért csak az ellenőrizhető nyomtatást bízta rá.

Huszár Gál „debreceni működésének ismert eredménye tehát két magyar munka 1561-ből, s egy, esetleg két magyar munka (az »esetleg« a *Confessióra* vonatkozik) meg egy latin munka javarésze 1562-ből. A teljesség kedvéért meg kell még említenünk egy énekeskönyvet is, melyet állítólag (nem állítólag, hanem biztosan – T. Gy.) Debrecenben állítottak elő” – így összegezte Gulyás Pál Huszár Gál debreceni tevékenységét.